

NESNESITELNÁ LEHKOST KARIKATURY

ANEB

VÝBUŠNÉ OBRÁZKY POD SOUDCOVSKOU LUPOU

MGR. ELIŠKA HOLUBOVÁ

PRÁVNICKÁ FAKULTA UK, PRÁVO A PRÁVNÍ VĚDA, 5. ROČNÍK

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD UK, MEDIÁLNÍ STUDIA, 1. ROČNÍK

„Prohlašuji, že jsem esej na téma *Nesnesitelná lehkost karikatury aneb výbušné obrázky pod soudcovskou lupou* zpracovala sama a uvedla jsem všechny použité prameny. Dávám souhlas s prvním zveřejněním své eseje vyhlášovateli soutěže nebo spolupracujícími institucemi v papírové či elektronické podobě“

NESNESITELNÁ LEHKOST KARIKATURY ANEB VÝBUŠNÉ OBRÁZKY POD SOUDCOVSKOU LUPOU

Cílem mé eseje¹ je analyzovat téma v českém kontextu dosud nezpracované, totiž roli soudní moci při přezkumu politické karikatury jakožto specifického typu svobody projevu. V rámci analýzy mapuji v komparativním rámci bariéry, jež judikáty tomuto satirickému žánru ukládají, a pokouším se o vlastní nástin judiciálního řešení karikatury. Esej se dělí do pěti částí. První představuje politickou karikaturu jako satirický žánr, druhá analyzuje globální bouři Mohamedových karikatur, na ni navazuje konflikt karikatury a ochrany osobnosti v amerických, evropských a českých rozsudcích, čtvrtá část shrnuje poznatky eseje a nabízí návrh kritérií pro soudní přezkum karikatury.² Následuje seznam zdrojů.

1. POLITICKÁ KARIKATURA JAKO SATIRICKÝ ŽÁNŘ

Co je to karikatura³? Tělo pravdy s tváří vtipu. Joseph Conrad

Zatímco počátky karikatury jsou svázány se jménem Leonarda da Vinci, první politické karikatury se objevují v Německu během reformace⁴, odkud se rozšířily do zbytku Evropy, v Anglii se o to zasloužil satirický magazín Punch. Historické kořeny politické karikatury v USA sahají k Benjaminu Franklinovi, jenž v roce 1754 publikoval jednu z prvních karikatur *Join or Die (Připoj se, či zhyň)* v [The Pennsylvania Gazette](#).⁵ Otcem americké karikatury ale zůstává Thomas Nast, autor symbolů Republikánské (slon) a Demokratické (osel) strany, jenž na konci 19. století satirizoval svět kolem sebe v týdeníku Harper's Weekly.⁶ K jeho význačným následovníkům patří Herblock, nositel Pulitzerových cen.⁷ Politická karikatura je vizuálním komentářem aktuálního dění. Jak poznamenal bývalý šéfredaktor New York Times Frankel, "*Problém s karikaturami je ten, že je nelze redigovat.*"⁸ Z toho důvodu se ocitá mimo dosah tradiční novinářské kontroly. V rámci žurnalistiky je politická karikatura výbušnou bombou, tvrdým pravým hákem. Zatímco novinařina je v angloamerické části světa založena

¹ Tato eseje je zkrácenou a přepracovanou verzí části mé diplomové práce Svoboda projevu a její teoretické aspekty v judikatuře na PF UK

² Poslední soudní případ karikatury, kritiku případu ESLP Leroy versus Francie zabývající se svobodou projevu po 11. září, jsem publikovala jako článek Leroy versus Francie, Štrasburk versus svoboda projevu ve sborníku Pocta dr. Marku Antošovi v roce 2009. Z tohoto důvodu není zařazen.

³ V angličtině se užívá výraz *cartoon* (z it. cartone-tvrký papír), pro karikaturistu *cartoonist* a pro politickou kresbu *political/editorial cartoon*, karikatura (*caricature*, z it. *caricare*- přehánět) se chápe jako přemrštěný portrét. Čeština překládá *cartoon* i *caricature* jako karikaturu.

⁴ <http://www.cartage.org.lb/en/themes/Arts/drawings/Caroonography/history/history.htm>

⁵ http://www.teachamericanhistory.org/File/Join_or_Die_1.pdf

⁶ <http://cartoons.osu.edu/nast/>

⁷ <http://www.loc.gov/rr/print/swann/herblock/>

⁸ <http://www.ajr.org/Article.asp?id=1444>

na uctívání objektivitu a faktů⁹, politická karikatura je subjektivní, obětuje nestrannost zaujatému úhlu a neštítí se ostrého humoru. Karikaturisté jsou vizuální dělostřelci za demarkační čarou, jejich palba testuje, jak silný plášť ochrany svobody projevu je.¹⁰

Mezi hlavní funkce karikatury patří vyjádřit názor a provokovat čtenáře k utvoření stanoviska, spojit vizuální řemeslo, kreativní myšlení a vtip v duchu Pulitzerovy zásady stručně, jasně, výstižně, pobavit padnoucí metaforou, satirizovat nešvary, komentovat veřejné dění, kontrolovat veřejné funkcionáře, zkoumat hranice svobody projevu, podněcovat pluralistický diskurs, vytvářet prostor tolerance k odlišným názorům. Následující přehled sumarizuje způsoby, jakými karikaturista zpřístupňuje myšlenky, názory a pozice čtenáři.¹¹ Užívá symboliku, vizuální zkratku pro skupinu nebo ideu (holubice-mír), ironii a satiru. Tón karikatury je nevážný, zesměšňující, humorný, s prvky nadhledu a distance. Samotné karikatury jsou přehnané kresby většinou známých lidí nemilosrdně zdůrazňující výrazný rys obličeje nebo těla jako Nixonův nos. Dalším prvkem jsou stereotypizace a generalizace, pod nimiž se rozumí styl zpodobnění odpovídající představě čtenářské obce o určité osobě nebo skupině. Židé jsou např. nakresleni s jarmulkou, ač ji nosí jen ortodoxní příslušníci víry. Stereotypizace je rychlým prostředkem porozumění mezi autorem a čtenářem, ale jak řekl americký soudce Brandeis: „*Žádná generalizace není úplně pravdivá. Dokonce ani tahle ne.*“ Analogie a metafory využívají podobnosti z literatury, popkultury i historie a jsou prostředkem odlehčení i argumentačně přesvědčivým vyjádřením. Politická karikatura je náročná i na analýzu čtenáři. Požaduje orientaci v tématu (porozumění narážkám), fantazii (pochopení metafor), smysl pro humor, analytické schopnosti (karikatury jsou mnohoznačné i vrstevnaté), toleranci k odlišným názorům a vědomí, že svoboda projevu zahrnuje i právo urážet. Karikatura je dráždivá svou negativitou, ale jak namítá Herblock, *karikaturista podporuje slušné veřejné postavy tím, že pranýřuje ty nečestné.*¹²

V dalších částech eseje zkoumám soudní případy, v nichž karikatura kolideje s právem či ústavní hodnotou, analyzuji, zda je interpretována jako zvláštní satirická odrůda svobody projevu a jaké jsou její meze v liberální demokracii. V případě karikatur je legislativa velmi obecným rámcem, což uvolňuje ruce soudům, aby obecné hranice kolíkovaly v reálném světě.

⁹ K atlantickému mediálnímu systému: Hallin, D., Mancini, P. : Systémy médií v postmoderním světě.

¹⁰<http://www.ajr.org/Article.asp?id=1444>

¹¹ http://edcommunity.apple.com/ali/galleryfiles/578/Political_Cartoons.pdf

¹² <http://www.loc.gov/rr/print/swann/herblock/cartoon.html>

2. POSVÁTNÉ KRÁVY NA PRÁVNÍ PASTVINĚ- BLASFEMIE JAKO KONFLIKT NÁBOŽENSTVÍ A SVOBODY

PROJEVU: AFÉRA KARIKATUR PROROKA MOHAMEDA

Všechny velké pravdy začínají jako rouhání. George Bernard Shaw

Blasfemie je stará jako náboženství samo. Definuje se jako hanobení víry, hrubá urážka boha, osob či institucí se sakrálními atributy. Padli jí za oběť odpadlíci víry v době císaře Justiniána, Giordano Bruno byl za své revoluční vidění světa upálen, ale ani moderní dvacáté století se honu na čarodějnice nezřeklo: režisér Bertolucci zaplatil za skandální snímek *Poslední tango v Paříži* podmíněným odsouzením.¹³ Nejznámějším interkulturním konfliktem je případ britského autora Salmana Rushdieho, na něhož za román *Satanské verše* uvalil ajatolláh Chomejní fatvu- rozsudek smrti.¹⁴ Zejména od 11. září napětí v evropských státech s významnými náboženskými menšinami kumuluje jako v případě vražd politika Fortuyna či filmaře van Gogha.¹⁵

V USA, zemi, kam od koloniálního věku přicházeli lidé za náboženskou svobodou, poslední ránu blasfemii zasadil Nejvyšší soud případem *Joseph Burstyn versus Wilson*.¹⁶ Evropský soud pro lidská práva (ESLP) naopak potvrdil trestání blasfemie v rozsudcích *Wingrove*¹⁷ a *Otto-Preminger-Institut*¹⁸ a řada evropských zemí rouhačské zákony v legislativě stále používá. Zatímco Francie zrušila kriminální delikt blasfemie už v roce 1791¹⁹, v Rakousku, Skandinávii či Španělsku stále platí, alternativou je zákaz podněcování nenávisti na základě víry (*religious insult*)²⁰ V arabských zemích je rouhání nepřípustné, nejprísněji se pod sankcí trestu smrti hlídá v Pákistánu.²¹ I na globální úrovni je hanobení náboženství jablkem sváru mezi Západem a muslimskými státy. Organizace islámské konference nedávno prosadila na půdě OSN schválení rezoluce o odsouzení hanobení náboženství. Blasfemické karikatury nejsou čistě muslimský problém. V Řecku byl rakouský karikaturista Haderer odsouzen (později zproštěn) za překlad comicsu o životě Ježíše k 6 měsícům vězení.²²

¹³ <http://www.caslon.com.au/blasphemyprofile14.htm>

¹⁴ http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/february/14/newsid_2541000/2541149.stm

¹⁵ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3974179.stm>

¹⁶ http://www.law.cornell.edu/supct/html/historics/USSC_CR_0343_0495_ZS.html

¹⁷ *Wingrove versus Velká Británie*, rozsudek ESLP ze dne 25. 11. 1996, č. stížnosti: 17419/90

¹⁸ <http://www.article19.org/pdfs/cases/austria-case-of-otto-preminger-v.-austria.pdf>

¹⁹ http://www.ivir.nl/publications/janssen/Limits_to_expression_on_religion_in_France.pdf

²⁰ <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc07/EDOC11296.htm>

²¹ <http://www.brentonpriestley.com/writing/blasphemy.htm>

²² <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,1477343,00.html>

V roce 2006 se Dánsko, malé severské království, dostalo do epicentra globální kontroverze huntingtonovského střetu civilizací, zemětřesení, jež vyvolalo tlak mezi islámským arabským a sekularizovaným západním světem, kdy náboženské hodnoty islámu stály proti svobodě projevu. Jyllands-Posten, dánský list, publikoval 30. září 2005 článek kulturního redaktora Fleminga Rose *Face of Mohamed- Tvář Mohameda*, k němuž bylo připojeno tucet karikatur Mohameda, proroka islámu. V článku Rose argumentoval, že strach z muslimské reakce na svébytné umělecké projevy vede k autocenzuře umělců, ale i překladatelů a muzeí a toto je způsob, jak vyprovokovat debatu, nakolik má sekulární demokracie brát ohled na náboženský sentiment. Některé z karikatur byly přijaty obzvlášť nedůtklivě: na jedné z nich je Mohamed s turbanem ve tvaru bomby. Jako odpověď demonstrovalo 5000 lidí o týden později před budovou Jyllands-Posten v Kodani, velvyslanci z muslimských zemí požadovali schůzku s premiérem Fogh Rasmussenem- ten se s nimi odmítl setkat s tím, že vláda nezasahuje do svobody tisku.²³ Globální vřava ale nevznikla náhodně, nýbrž jako důsledek cílené manipulace s materiály.²⁴ Na konci roku 2005 vycestovala skupina dánských muslimů na Blízký východ, k otištěným karikaturám přidali další urážlivé kresby a rozšiřovali je ve svazku Akkari-Laban s cílem podnítit nenávisť.²⁵ V prosinci 2005 Organizace islámské konference odsoudila karikatury Mohameda jako urážku náboženství.²⁶ Během několika týdnů se globální puls zrychlil, malá monarchie se ocitla v ohnisku islámské nenávisti a Jyllands-Posten byl katapultován do agenturních zpráv. V realitě elektronického mediálního věku, kdy se geograficky i politicky vzdálené koncepce vidění světa dostávají do každodenního tření, se aféra šířila nevídanou rychlostí. Saúdská Arábie odvolala velvyslance z Dánska a iniciovala bojkot zboží, masové demonstrace pokračovaly v lednu a únoru v zemích s výraznou muslimskou populací od Afghánistánu, Egypta až k Turecku. Protesty se neomezily na symbolické reakce, záhy se objevila i vlna násilí- byly zapáleny dánské ambasády v Sýrii a Libanonu, cca 150 lidí zaplatilo životem. V rámci solidarity s Dánskem se některé noviny rozhodly karikatury přetisknout, což vzbudilo další vlnu odporu a rok 2006 se odehrál ve znamení muslimských protestů, které postupem času slábly.²⁷ Nicméně Kurt Westergaard, autor kresby Mohameda s turbanem ve tvaru bomby, je v neustálém ohrožení, v roce 2008 bylo zatčeno několik osob plánujících jeho

²³ <http://www.brusselsjournal.com/node/382>

²⁴ <http://www.spiegel.de/international/0,1518,399653,00.html>

²⁵ http://monkeydyne.com/photos/?d=akkari_dossier

²⁶ www.oic-oci.org/exsummit/english/Makka-dec-en.htm

²⁷ <http://www.france24.com/en/20100102-timeline-prophet-mohammad-cartoon-case-islam-denmark>

vraždu, v lednu 2010 byl v jeho domě postřelen atentátník somálského původu.²⁸

Sedm islámských skupin v Dánsku podalo trestní oznámení, že karikatury porušily ustanovení dánského trestního kodexu proti blasfemii dle paragrafu 140c a podněcování k nenávisti vůči skupině obyvatel na bázi náboženského přesvědčení dle paragrafu 266b. Když neuspěli u místního státního zástupce, odvolali se. Nejvyšší státní zástupce, sledován globálním publikem, vydal rozhodnutí i v angličtině a objasnil, že je třeba respektovat evropské standardy svobody projevu, zejména judikaturu článku 10 Evropské úmluvy, jenž chrání nejen formální /samotný akt/, ale i substantivní /obsah/ svobodu projevu. Svoboda projevu je živným základem demokracie a osoba požívající svých náboženských svobod nemůže očekávat, že bude vyňata z kritiky, musí tolerovat odlišnou víru i nepřátelský náhled na vlastní náboženství. V dánské tradici jsou navíc i debaty s urážlivým a ostrým nábojem. Odmítl i názor, že islám absolutně zakazuje vizualizaci proroka, (zákaz dodržují pouze některé muslimské školy), podotkl, že portrét Mohameda jako násilníka je v souladu s historickými prameny a že vazbu turban- bomba lze vnímat jako příspěvek do debaty na téma radikální islamismus. Přestože trestní stíhání zamítl, napomenul i Jyllands-Posten za to, že dezinterpretují právo a zneužívají svobodu projevu- po obsahové stránce naráží svoboda projevu v Dánsku na meze blasfemie. V druhé části se věnoval podněcování nenávisti vůči skupině obyvatel a rozhodl, že karikatury neobsahovaly takové generalizace muslimů, aby intenzita urážky naplnila požadavky normy, zobrazují totiž historickou náboženskou postavu, nešlo o úmysl představit je jako atentátníky s výbušninou a nelze je chápat jako odsouzení všech muslimů.²⁹ Ani v civilním difamačním sporu muslimské skupiny neuspěly. Soud zdůraznil, že karikatury jsou zkreslením v rámci sociální kritiky, a přestože čest muslimů mohla být uražena, nelze říci, že by byli v očích svých spoluobčanů znevážděni.³⁰ Ve Francii, jež má od roku 1905 zákon o odluce státu a církve, (oproti partikularistickému přístupu existuje univerzalistický koncept teokracie jako v Íránu, v níž se vláda odvozuje od Boha), to nebyl první střet státu a náboženství. Už v roce 2004 byl v souladu s principem *laicité* přijat tzv. *šátkový zákon*, který zakazuje nošení náboženských symbolů (vedle muslimských pokrývek hlavy i kříže či jarmulky) do veřejných škol. Verdikty *Dogru a Kervanci* ujistil ESLP Francii, že zákon je v souladu se závazkem náboženské svobody.³¹

Když

²⁸ <http://www.cphpost.dk/news/national/88-national/47853-assassination-attempt-on-mohammed-cartoonist.html>

²⁹ Čerpáno z rozhodnutí státního zástupce:
http://www.rigsadvokaten.dk/media/bilag/afgorelse_engelsk.pdf

³⁰ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/6087506.stm>

³¹ Dogru a Kervanci versus Francie, rozsudky ESLP ze dne 4.12. 2008

se muslimská část světa otrásala odporem proti Dánsku a solidárním evropským zemím, satirický týdeník Charlie Hebdo se rozhodl karikaturám věnovat speciální edici, aby bránil svobodu projevu ve Francii. Přišel s deklarací proti islámskému totalitarismu, již podepsal francouzský publicista Henri-Lévy či britský spisovatel Rushdie ³², otiskl dánské karikatury a přidal vlastní, z nichž jedna zpodobnila vousatého muže s titulkem Plačící Mohamed a komentářem: „*Je těžké být milován hlupáky.*“ ³³ Muslimské skupiny žalovaly vydavatele *Charlie Hebdo* pro trestní i civilní pomluvu. Vrchní soud v Paříži vzal v úvahu ústavně chráněné právo na svobodu projevu, fakt, že znevažování a kritika náboženství není ve Francii trestné, že v pluralistické sekulární společnosti jde respekt pro náboženství ruku v ruce se s právem jej kritizovat. Přetištění šokujících kreseb chápal soud jako akt solidarity a vzal v potaz, že Charlie Hebdo je ostře satirický týdeník. Kritika v karikaturách ale vede k interpretaci proti radikálnímu fundamentalistickému islamismu, nikoli umírněným muslimům. V souladu s judikaturou ESLP soud došel k závěru, že neexistují důvody pro omezení svobody projevu v demokratické společnosti. Nelze pominout evropský standard lidských práv, jak dánský státní zástupce, tak francouzský soud zdůvodnění podepřeli garancemi článku 10. ³⁴ K soudní při ve Štrasburku zatím nedošlo, ale soud by zřejmě aplikoval doktrínu volného uvážení „*margin of appreciation*“ a ponechal hranice náboženské tolerance na vnitrostátních soudech.

Stává se, že pro les nevidíme stromy, u karikatur paradoxně pro strom nevidíme les. Jeden obrázek (Mohamed s turbanem-bombou) je vytržen z kontextu jako výkladní skříň aféry. Nejde ale o homogenní islamofobní soubor z pera dánských neznabohů, pouze čtyři si berou na mušku přímo islám, jiné jsou kritizovány za porušení tabu- zpodobnění Mohameda. Některé kritizují Jyllands-Posten za lacinou reklamu (Katzenelson, Refn, Füchsel), další jsou výrazem autorské bezradnosti nad představou Mohameda jako ambivalentní osoby či reflektují svobodu projevu (Seidel, Bundgaard, Poulsen, Arne Sørensen) Pouze čtyři karikatury jsou kritikou proroka, muslimů nebo islámu. E. A. Sørensen satirizuje podřízené postavení žen v islámu. Na jeho kresbě je vyobrazeno pět muslimek a veršovaný text v dánštině, přeložený takto: "*Prophet! Daft and dumb. Keeping women under thumb*" (*Hanba prorokovi, co ženám nutí okovy.*) Povinnost nosit burku a další atributy spjaté s podřízeným

³² <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4764730.stm>

³³ Eko, Lyombe. "To Punish or Not to Punish Blasphemy, That is Not Out of the Question: The Mohammed Cartoons Controversy and Free Speech in Denmark and France" http://www.allacademic.com/meta/p232248_index.html>

³⁴ Rozsudek Society of Islamic Properties and Holy Sites versus Val, High Court of Paris, citováno v Eko, L: . To Punish or Not to Punish Blasphemy, That is Not Out of the Question: The Mohammed Cartoons Controversy and Free Speech in Denmark and France"

postavením nejsou výmyslem Sørensen, jen je třeba rozlišovat- Turkyňe jsou v jiném postavení než ženy v Saudské Arábii. Høyer udeřil do podobných strun, Julius dodal kontroverzní kresbu s přímou linkou mezi islámským fundamentalismem a Mohamedem, ukazuje jej u brány nebes, jak říká „*Zastavte, zastavte, došly nám panny*“ (mýtus, kdy je atentátníkovi slíbena odměna 72 panen v nebi) Karikaturu ale lze číst dvojím způsobem. První identifikuje proroka coby duchovního vůdce svaté války a islám jako zdroj terorismu, druhý ukazuje Mohameda odrazujícího od války proti Západu.³⁵

Kurt Westergaard, jenž za svobodu slova platí ochranou tajné služby, nakreslil Mohameda v turbanu ve tvaru bomby, od níž vede roznětka. Podle autorova tvrzení nejde o Mohameda, ale teroristu, který zabíjí v jeho a Alláhově jménu.³⁶ Nicméně titulek a zpodobnění vedou k výkladu, v němž je islám ztotožněn se svatou válkou proti nevěřícím a upozorňuje, že ve jménu islámu (stejně dalších náboženství či ideologií) byly spáchány strašlivé teroristické činy. Jde o ale karikaturu, žánr, který přehání, generalizuje. Lze ji číst i jako obžalobu fanatismu, nikoli odsouzení muslimů.

Islámský svět a západní civilizace užívají stejné pojmy (lidská práva, svoboda projevu), jež se obsahově i prakticky diametrálně liší. Zatímco Všeobecná deklarace lidských práv si nárokuje univerzální platnost z pozice neutrality vůči náboženství i ideologiím, Káhirská deklarace o lidských právech v islámu je založena na doktríně kulturního relativismu a limituje práva šariíou.³⁷ Problém karikatur spočívá i ve fenoménu smršťujícího se světa- jak si všiml Thomas Friedman- na rozdíl od kolumbovské reality kulaté Země jsme konfrontováni s tím, že svět se zplošťuje a hřiště se globalizací komunikace stává rovnější³⁸, z webového prostoru, obrazovek a stránek novin jsme konfrontováni s kulturami, které prošly odlišným vývojem, styk už není nahodilý a ekonomicky motivovaný, třetí plochy se zvětšují. To, co bylo tam a tehdy, o čem jsme se dovídali se zpožděním a zkresleně, se stalo dimenzí tady a teď, bariéra vzdálenosti a času se rozpadla.

Už v roce 1992 upozornil Umberto Eco, že existujeme ve světě, z něhož nelze vystoupit (problém světa, s nímž nesouhlasíme, řeší i Agnes v Kunderově Nesmrtelnosti), aféra Rushdie ale symbolizuje předěl: vzhledem k masmediální povaze světa a schopnosti rozšířit ortel smrti už není místo pro exil. Eco dochází k závažné implikaci globální vesnice: „*Je globální proto, že kdekoli se může objevit tvář nepřítele, který nechce to, co chceš ty,*

³⁵ Analyzované karikatury zde: <http://bibelen.blogspot.com/2006/01/drawings-of-mohammed>

³⁶ <http://www.cphpost.dk/news/national/88-national/48193-cartoonist-mohammed-drawing-not-mohammed.html>

³⁷ <http://www.iheu.org/node/3162>

³⁸ Friedman, T. L. : Svět je plochý. Academia. Praha, 2007, s. 3

*nespokojí se s nastavenou tváří, protože tě chce střelit přímo do srdce.“*³⁹

Přináší to kolizi kultur i civilizačních okruhů s jejich vlastními tabu. Existují jen dvě téměř univerzální tabu, incest, evolučně nevýhodný pohlavní styk mezi příbuznými, a kanibalismus. Další tabu jsou definována nábožensky nebo kulturně (evropské trestání popírání holocaustu) a mají teritoriální či personální platnost. Velká náboženství už nejsou v zajetí principu „*Koho země, toho vlada*“, soužití náboženských skupin na půdě neutrálního státu se stává pravidlem. Praktikující muslim na Blízkém východě⁴⁰ pravděpodobně nepochopí karikaturu Mohameda jako vtíp.

Je ale nutné, abychom v demokratické liberální zemi ustoupili hyperkorektnímu proudu a vyhýbali se humoru na účet všech, tedy i islámské menšiny? Bylo by zdravé vybudovat prostředí, kde je kritik islámského postupu vůči ženám a lidským právům extremistou nerespektující kultury? Má odpověď je skálopevně ne. Základem západní civilizace je antropocentrický individualismus s důrazem na autonomii jedince, právo odlišovat se. Ústavně a mezinárodně zaručenou svobodu projevu limituje jen nutnost chránit práva jiných či naléhavý veřejný zájem.

Mohamedovy karikatury měly otevřít diskurs o umělecké autocenzuře, jejich emotivní politizace byla sice nešťastná, ale v zájmu bezpečného pohodlí Evropa nesmí slepě následovat cizí náboženská tabu. Právo nebýt uražen se nevyskytuje ve slovníku lidských práv. V rámci každodenního soužití kultur se stává nutností, aby přichozí respektoval ústavní normy, když už ne kulturní. Požadavek muslimů, aby Západ respektoval zákaz zpodobňování proroka, je nicméně absurdní, nevyžaduje toleranci, nýbrž podrobení se. Pokud člověk navštíví náboženské místo, má ctít tradiční pravidla- před mešitou se zbavit obuvi, v kostele nerušit mši. Či odejít. Žádá-li Západ liberální toleranci, nejde o západní vlastenectví, ale o obranu svobody a demokracie.⁴¹

Veřejná či mediální zóna není prostorem pro striktní dodržování náboženských tabu, to náleží soukromému životu. I liberální pluralita musí být pod ochranou práva. Společnost se rozvolnila, došlo k erozi společného prostoru, absenci společného filozofického základu a cíle (neboť ideálem postmoderní společnosti je možnost volby), ale na rozdíl plurality kulturních vzorců je právo do jisté míry univerzálně platným systémem. Rawlsovský překrývající se konsensus je konceptem minimálního základu tolerance- zahrnuje vládu práva, úctu

³⁹ Exil. Rushdie a globální vesnice in Eco, U. : Poznámky na krabičkách od sirek. Argo. Praha, 2008, s. 17 a násl.

⁴⁰ Nutnost chápat jako problém nikoli islám, ale Blízký východ, prosazuje Zakaria v knize Budoucnost svobody

⁴¹ Jiný názor má Bělohradský v eseji Být vlastencem Západu? Společnost nevolnosti. SLON. Praha, 2007

k individu a demokraticko-liberálním procedurám. Právo je posledním pevným kontinentem, od kterého vyplouváme ke svým odlišným svobodným volbám. A soudní moc jej střeží.

3. KARIKATURA JAKO KOLIZE SVOBODY PROJEVU A OSOBNOSTNÍCH PRÁV

Karikatura je způsobilá zasáhnout do všech osobnostních práv (ochrana lidské důstojnosti, osobní cti, dobré pověsti, jména a podoby, ochrana před zásahy do soukromí či neoprávněným shromažďováním informací.⁴²) Na následujících judikátech zkusím vyložit, jak soudy balancují mezi svobodou projevu a ochranou osobnosti. Na rozdíl od „zločinů bez přímých obětí“, kdy karikatura ohroží veřejný zájem, popř. neurčitý okruh osob, je přímá kolize jedním z nejsložitějších problémů judiciálního rozhodování. Na jedné straně stojí svoboda projevu, na druhé straně se ozývá dotčený objekt, jenž subjektivně cítí morální újmu, znevážení a celou škálu negativních emocí, když vidí expresivní kresbu doprovázenou nelichotivými slovy. Síla médií veřejnou potupu znásobuje obavou, že jeden obrázek nevratně poznamená veřejný obraz. Rozsudek dávající přednost karikatuře nebo ochraně osobnosti je v terminologii teorie her hra s nulovým součtem (*win-lose game*), co jeden ztratí, druhý získává.

Důležitým aspektem je rozlišení, kdo je veřejnou a soukromou osobou. Na rozdíl od ostatních druhů svobody projevu, kdy je pravděpodobnost mediálního zásahu řádově vyšší, je „obětí“ karikatury až na výjimky veřejně činná či veřejně známá osoba, protože karikatura pana Vomáčky postrádá pro sociální komentář relevanci. Karikatura reaguje na veřejné aktivity zobrazené osoby a nese minimální věcný základ. Kombinuje známé tváře s neobvyklým prostředím, když veřejnou osobu aranžuje do provokativní situace. Veřejná osoba ale má přímý přístup do médií, je jí poskytnut prostor pro vyjádření a v rámci mediálního hřiště je registrovaným hráčem. Je nutné zkoumat i spoluzavinění oběti, jakou měrou se na mediální pozornosti podílí a zda nepřispívá k urážlivému zobrazení svými výroky či jednáním. „*Cokoliv řeknete, může být použito proti vám.*“ říká klasická právní formule. Pro veřejné osoby a karikatury to platí dvojnásob.

3.1 AMERIKA MEZI ÚSTAVOU A BIBLÍ- LID VERSUS LARRY FLYNT

⁴² Inspirováno definicí v českém občanském zákoníku, paragrafy 11-16, 40/1964 Sb

Případ *Hustler versus Falwell*, známý jako spor náboženské postavy Jerryho Falwella a vydavatele časopisu *Hustler* Larryho Flynta, se do kinematografie otiskl pod režijní taktovkou Miloše Formana. Případ mediálního pornomagnáta, v jehož časopise vedle článků s drsným humorem defilovala nahá těla, je jedním z etalonů judikatury I. dodatku. Falwell, prominentní protestantský fundamentalista, se stal v roce 1983 terčem reklamní parodie v časopisu *Hustler*. Přestože stránka obsahovala upozornění, tzv. *disclaimer*, že jde o parodii na reklamu, reverend se na svůj účet nebavil a podal žalobu pro urážku na cti, zásah do soukromí a úmyslné způsobení emoční újmy. Případ se posléze dostal až k Nejvyššímu soudu USA.⁴³

V době, kdy *Hustler* karikaturu publikoval, běžela v USA reklamní kampaň na aperitiv Campari. V parodii byl zkopírován nápad z reklamy, v níž celebrity hovořily o svém „poprvé.“. Interview byla dvojznačná- měla vzbudit dojem, že popisují první sexuální zkušenost, aby vyplynulo, že jde o první lok Campari. Falwell fiktivně hovoří o svém poprvé, incestu s matkou pod vlivem Campari. Zpověď užívá sexuálně explicitní termíny a popisuje, že „*Matka vypadala lépe než baptistická prostitutka se stodolarovým příspěvkem*“ a že jejich poprvé nebylo poslední.⁴⁴

Nejvyšší soud v roce 1988 jednomyslně rozhodl ve prospěch Flynta. Parodie v časopisu *Hustler* byla dle soudu v souladu s ústavním právem na svobodu projevu, protože uvažující člověk ji nechápe doslova. Volná cirkulace názorů je pro demokracii zcela zásadní, vyjádření názoru má být co nejméně omezováno veřejnými sankcemi, zazněl i pluralistický argument kritické debaty o veřejných záležitostech. Na Falwella soud aplikoval doktrínu *New York Times versus Sullivan* z roku 1964 presumující, že I. dodatek chrání před sankcemi za vyjádření o veřejných osobách. S jedinou výjimkou, pokud je tvrzení nepravdivé a zároveň si mluvčí této nepravdivosti je (měl být) vědom. Ačkoliv nepravdivá tvrzení postrádají vlastní hodnotu, prostor svobody projevu vyžaduje toleranci, jinak by hrozil umrtvující účinek (*chilling effect*) na projev ústavní hodnoty a svoboda projevu by neměla prostor k dýchání (*adequate breathing space*). U satirického humoru je ale zkoumání pravdivosti vyloučeno. Při zkoumání smyslu karikatury soudci dospěli k závěru, že se trefuje do výrazných rysů či ostudných událostí a je vypočítána na efekt s cílem zesměšnit. Kvitovali i nepostradatelnou úlohu karikatury při odhalování korupce a zmínili roli Nasta v aféře *Boss Tweed*.⁴⁵ Z

⁴³ *Hustler Magazine, Inc. versus Falwell*, 485 U.S. 46 (1988) text zde: http://www.law.cornell.edu/supct/html/historics/USSC_CR_0485_0046_ZO.html

⁴⁴ tamtéž

⁴⁵ tamtéž

rozsudku vyplývá, že soud reflektoval specifické postavení satiry v kontextu I. dodatku. Nemravnost a urážlivost chápe jako subjektivní reakci, jen obscénní projev může být zbaven ochrany. Flyntův precedent významně ovlivnil vnímání karikatury a zůstává nepřebit.

Navzdory liberálnímu pojetí svobody projevu nelze opomenout fenomén politické korektnosti. Svět obletěla obálka časopisu New Yorker s prezidentem Obamou jako muslimem⁴⁶, noviny New York Post se dokonce omluvily za karikaturu z února 2009 tropící si žerty ze stimulačního opatření, jež byla interpretována v rasistickém přirovnání zastřeleného šimpanze k Obamovi.⁴⁷ USA jsou napadány za fetišizaci I. dodatku, ale pomineme-li právní dimenzi, tlak politické korektnosti má silné regulační účinky na tok kontroverzních zpráv, pouhé podezření z rasismu či xenofobie je pro elity smrtící. Zde se stýkají puritánské kořeny Ameriky s liberální vizí práva, politická korektnost je přísnější než by byl zákon. Nucená rovnost v jazykovém diskurzu s kořeny v kulturním relativismu vyvolává kontroverze a je kritizována jako forma kulturního marxismu.⁴⁸

3.2 KARIKATURY PŘED ESLP: EXISTUJE KONTROLA NAD VEŘEJNÝM OBRAZEM SEBE SAMA?

Dvojice případů ESLP svědčí o odlišném přístupu ke karikaturám v rámci jednoho soudního orgánu. V rumunském případě stěžovatelé, novináři Cumpănă a Mazăre, publikovali článek odhalující korupční vazby zástupce starosty a soudkyně na společnost Vinalex doprovázený karikaturou soudkyně, jež držela tašku Vinalex plnou bankovek a druhou ruku měla na rameni zástupce starosty. Oba novináři byli odsouzeni pro urážku a pomluvu k sedmi měsícům vězení, byla jim pozastavena některá občanská práva a nesměli pracovat v tisku jeden rok. Navíc museli zaplatit odškodné. Odvolání byla zamítnuta.⁴⁹

Evropský soud pro lidská práva nejprve potvrdil rumunské verdikty, po odvolání ale Velký senát jednomyslně rozhodl o porušení garancí článku 10, a to z důvodu přílišné přísnosti trestu. Soud použil známou právní formuli „*chilling effect*“, poprvé užitou v roce 1965 soudcem Nejvyššího soudu USA Brennanem v případě *Dombrowski versus Pfister*.⁵⁰

⁴⁶ http://www.newyorker.com/online/covers/slideshow_blittcovers#slide=1

⁴⁷ http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/us_and_americas/article5772951.ece

⁴⁸ <http://www.scribd.com/doc/2674655/Political-Correctness-A-Short-History>

⁴⁹ *Mazare a Cumpana versus Rumunsko*, rozsudek ESLP ze dne 17. 12. 2004, č. stížnosti: 33348/96

⁵⁰ *Dombrowski versus Pfister*, 380 U. S. 479 (1965)

Umrtnující účinek (chilling effect) se používá v případě omezení svobody tisku⁵¹ a rozumí se jím zastrašení, jenž odrazuje sedmou velmoc od role hlídacího psa demokracie.

Žurnalisté mají za úkol odhalování korupce či zneužití veřejné moci, následkem drakonických sankcí by byla vůle tisku odhalovat pravdu umrtvena. Soud kritizoval i automatické pozastavení občanských práv a preventivní zákaz novinářské činnosti, negativně vnímal i disproporci trestu. Proto dospěl k závěru, že článek 10 byl porušen, protože nebyl dodržen požadavek proporcionality sankcí.⁵² Překvapivým mementem rozsudku zůstává, že karikatura, jež byla hlavním předmětem žaloby rumunské soudkyně, nebyla analyzována. Štrasburský soud se do interpretace nepustil, nečinil ani rozdíly mezi obviněními v článku, onou karikaturou a subjektivním výkladem ze strany soudkyně, což považuji za chybu. Jakkoliv byl výsledek pro stěžovatele pozitivní, soud nerefletoval specifika karikatury z hlediska satirické formy a obsahový rozbor inkriminovaného obrázku pominul.

Jinak dopadl případ karikatury o tři roky později. Secession je nejznámější rakouskou výstavní galerií současného umění, v níž byla uspořádána jubilejní výstava „*Století umělecké svobody*“. Mezi objekty se objevilo dílo „*Apokalypsa*“ malíře Otto Mühla. Tato malba formátu 450 x 360 cm je koláží 34 známých osobností- včetně Matky Terezy, kardinála Groera a šéfa rakouských Svobodných (FPÖ) Haidera. Osoby jsou zobrazeny nahé v sexuálních situacích, tvářemi jsou fotografie z novin, oči skryté za černými páskami. Jeden z portretovaných byl pan Meischberger, bývalý tajemník FPÖ a poslanec, zachycený, jak zvedá penis pana Haidera a zároveň se ho dotýkají další politici ejakulující na Matku Terezu. Malba se nakonec stala obětí vandalismu pohoršeného návštěvníka výstavy, jenž pokryl část s Meischbergerem červenou barvou. U soudu první instance poslanec s žalobou neuspěl, ale odvolací soud rozhodl, že malba představuje zásah do dobré pověsti, zakázal další vystavování a poskytl žalobci kompenzaci. Svaz umělců (Vereinigung Bildender Künstler) posléze podal žalobu na Rakousko u ESLP.⁵³

Stěžovatel se opřel o nárok článku 10 s argumentem, že zákaz vystavování Mühlova díla porušuje garantované právo na svobodu projevu. Soud vzal na vědomí, že omezení svobody projevu je možné na základě kolize s osobnostním právem jednotlivce. Dále zkoumal kritérium nezbytnosti a proporcionality. Analýzou obrazu shledal, že postavy jsou karikaturami a celá malba má zřetelné satirické prvky. Satiru chápe soud jako provokativní uměleckou formu společenského komentáře, a tím, že přehání, stimuluje veřejnou diskusi.

⁵¹ *Mazare a Cumpana versus Rumunsko*, rozsudek ESLP ze dne 17. 12. 2004, č. stížnosti 33348/96

⁵² *tamtéž*

⁵³ *Vereinigung Bildender Künstler versus Rakousko*, rozsudek ESLP ze dne 25.1.2007, číslo stížnosti 68354/01

Proto musí být chráněna obzvláště uvážlivě. Soud se zabýval i obsahovou analýzou a dospěl k závěru, že neilustruje Meischbergerův soukromý život, ale jen jeho politické působení.⁵⁴

Rovněž připomněl, že poslanec je málo známá zobrazená osoba a vzhledem k tomu, že pověsil politickou kariéru na hřebíček, si ho veřejnost stěží pamatuje. Navíc podal žalobu až v době, kdy byl pokryt červenou barvou, takže ho vedle ostatních nebylo možné identifikovat. Soud závěrem poznamenal, že zákaz vystavování, který nebyl limitován časově či prostorově, by obraz odsoudil k věčnému zapomnění. Rozhodl tedy, že rakouské rozsudky byly disproporční vzhledem k chráněnému zájmu, že omezení není v demokratické společnosti nezbytné, došlo tedy k porušení článku 10 a stěžovatelům přísluší kompenzace. Hlasování dopadlo těsným poměrem a zbylí soudci vydali odlišná stanoviska.⁵⁵

3.3 ČESKÁ POLITICKÁ SCÉNA OSTROU TUŽKOU KARIKATURISTY

Politická karikatura není ani v českém mediálním prostoru mrtvým žánrem. Na tradici První republiky, kdy se jí věnovaly výtvarné osoby jako Josef Čapek, navázali po listopadu 1989 političtí karikaturisté v denících. Ostřejší tradici novinářské karikatury budují liberální společensko-kulturní týdeníky Reflex a Respekt. V Reflexu udává tón kultovní comics Zelený Raoul, satirizovaný portrét aktuálního politického a společenského vývoje v českých zemích očima ufova. Karikaturista Mareš a autorský kolektiv *hruteba* (Hrubý, Tesař, Baldýnský) volí ostrou satiru na hraně, karikatury Pavla Reisenauera v Respektu mají prostor na obálce a lákají na hlavní téma čísla, investigativní text odhalující politická spiknutí či korupci.

Lože politiků před Nejvyšším soudem: Březina versus Reflex

Evropský soud pro lidská práva v judikatuře svobody projevu objasnil, kde leží sféra nedotknutelnosti a za pomoci teorie veřejné osoby vytvořil soubor kritérií pro posuzování, zda byl zásah do osobnostních práv přiměřený. Nejvyšší soud tímto směrem v případě Březina versus Reflex bohužel nevykročil a zamítl dovolání vydavatele společenského týdeníku Reflex, v němž vychází komiks Zelený Raoul, proti rozsudku Vrchního soudu v Praze, jenž vyhověl žalobě o ochranu osobnosti tehdejšího ministra Březiny a uložil Reflexu omluvu. Ony karikatury zobrazovaly Březinu „*nahého, v nevhodných pozicích ve společnosti nahých*

⁵⁴ *tamtéž*

⁵⁵ Za zmínku stojí konzervativní dissent kyperského soudce požadující zákaz urážlivého umění, ale i společný dissent soudců Jebense a Spielmanna založený na humanistickém argumentu lidské důstojnosti

žen včetně jeho ženy, spisovatelky Nesvadbové, a nahého muže, byly provázeny vulgárními nápisy „Orál se mnou dělá divy“ i nevhodnými výroky: „A já jsem Tvůj hafík, B.“⁵⁶

Soud prvního stupně dovodil, že karikatura neumožňuje používat hrubých urážek se snahou ponížit, a proto přiznal morální satisfakci ve formě omluvy. Vrchní soud se s nálezem ztotožnil a judikoval, že vyobrazení v karikatuře, ačkoli nevážené a smyšlené, „*má z objektivního hlediska charakteristické znaky pornografie...*“⁵⁷ Je obtížné uvěřit, že s tezí o „objektivní pornografii“ a tvrzení, že karikatura hrubé urážky, Nejvyšší soud pracoval. Takto restriktivní definice nechává prostor jen laskavým zpodobněním s politicky korektními nadpisy. Ani jeden z obecných soudů nevzal v úvahu zásadní kritéria, jež je nutno v případě kolize analyzovat. Soudy se sice zabývaly žánrovou formou, ale zavřely karikatury do těsného šuplíku, v němž satira nemůže dýchat. Karikatura operuje s humorem a sarkasmem a má z podstaty věci zvláštní režim- ostrá kritika je žánru, jenž není souborem skutkových tvrzení ani deskripcí reality, inherentní. Obsahuje umělecké postupy jinak vybočující jako excesy, ale karikaturu vnímá průměrně vyspělý čtenář s nadsázkou jako pokřivené zrcadlo. Zelený Raoul je k politické scéně nemilosrdně kritický a leckdy balancuje na hraně slušnosti, ale posuzovat vtípnost je spíše otázkou vkusu. Dalším aspektem, který za vydatné pomoci judikatury ESLP kvalifikovaně zhodnotil Ústavní soud např. v kauze Rejžek versus Vondráčková, je zmíněná doktrína veřejné osoby. Březina byl v té době ministrem bez portfeje a žil společenským životem na mediálním výsluní, nepochybně tedy spadal do kategorie veřejně činných osob, vystupoval i jako mediální celebrita. Žádný ze soudů nečinil distinkci mezi skutkovými tvrzeními a hodnotícími soudy⁵⁸, ani nepátral, zda k mediálnímu obrazu nepřispěl žalobce svými činy a výroky. Ministr sám přiznal v televizi 45 sexuálních partnerek, image sexuálně promiskuitního atleta si pěstoval v bulváru. Předpoklad minimálního věcného základu- obraz vládního playboye- byl potvrzen mediálními vystoupeními, satira exhibic byla přirozeným důsledkem.⁵⁹

Ostatně politik, jenž extrémní měrou své soukromí obnažuje, musí počítat s tím, že sféru nedotknutelnosti limituje nejen jeho status, ale i chování. I politik má zachována osobnostní práva a dojde-li k zjevnému excesu, musí mít možnost účinné obrany. Sledovat teleskopickým objektivem soukromí politiků totiž není primárním veřejným zájmem a některým praktikám bulvárních médií nelze přisvědčit ani v rámci svobody projevu. V případě Březina je zjevné, že karikatury byly výsledkem jeho vystupování, bez něhož by

⁵⁶ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 26. června 2003, 28 Cdo 2090/2002

⁵⁷ tamtéž

⁵⁸ Viz Lingens versus Rakousko, rozsudek ESLP ze dne 8.7.1986, č. stížnosti 9815/82

⁵⁹ http://zpravy.idnes.cz/brezina-ministr-i-playboy-094-/domaci.asp?c=A010422_222651_domaci_bac

autoři pro erotické metafory nenašli inspiraci. Je tedy zklamáním, že Nejvyšší soud ignoroval judikaturu Evropského soudu pro lidská práva i dalších soudů, ani se nepustil do samostatné analýzy. Zelený Raoul karikuje společnost v kontextu české mediální scény provokativním způsobem, nicméně brát jako vážnou újmu do osobnostních práv comics, v němž se ministru dopravy a inspektorce Českých drah narodila roztomilá parní lokomotiva, signalizuje nedostatek nadhledu. U objektu zpodobnění lze tento deficit pochopit, u trojice nezávislých soudů jde o politováníhodnou neochotu interpretovat právo v souladu s evropskou judikaturou, rozhodovat složité případy kolize individuálních práv a absenci kontextového chápání případu. V kauze Šlouf versus Respekt ale prokážu, že u Ústavního soudu se blýská v případě svobody projevu na lepší časy.

Mafián před Ústavním soudem: Šlouf versus Respekt

Kauza odstartovala tím, že Miroslav Šlouf, tehdy šéf poradců premiéra Zemana, se stal kvůli podezřelým kontaktům námětem pro článek v politicko-kulturním týdeníku Respekt. V čísle 29/2000 byl uveřejněn text "*Všichni premiérovi gangsteři*", kritizující vazby na Milana Jedličku, Čechoameričana s kriminální minulostí, současně s karikaturou na titulní straně. Žalobě o ochranu osobnosti Městský soud v Praze vyhověl a uložil Respektu uveřejnit omluvu. Karikatura podle soudu překročila míru akceptovatelné nadsázky, neboť pro průměrného čtenáře nemuselo být zřejmé, že jde o věc smyšlenou, naopak mohla vést k přesvědčení, že žalobce je hledaným zločincem.⁶⁰ Z titulní strany je zjevné, že jde o popkulturní referenci na dobu kovbojů a daný formát *Wanted: dead or alive* kopíruje známé schéma oznámení honby na psance na Divokém západě. Respekt po neúspěšném řízení podal ústavní stížnost opírající se především o článek 17 Listiny a záruky článku 4 odst. 4 Listiny.⁶¹

Ústavní soud se vydal cestou klasické judikatury Evropského soudu pro lidská práva. Aplikoval rozsudek *Handyside (svoboda projevu platí i pro nepřijemné, znepokojující a šokující ideje a myšlenky)*⁶², při zkoumání přiměřenosti se uchýlil k argumentům verdiktu *Lingens*, který říká, že podmínky přípustnosti pro hodnotící soudy a skutková tvrzení se liší. Skutkové tvrzení se opírá o fakta, objektivně existující realitu.⁶³ Karikatura podle nálezu ÚS patří do podmnožiny subjektivních hodnotících soudů, které nelze verifikovat, jen lze zkoumat, zda se zakládají na pravdivém základu a zda primárním cílem není pouze hanobení.

V souladu s evropskými judikáty dovodil, že ochrany osobnosti se mohou domáhat i

⁶⁰ Nález Ústavního soudu IV. ÚS 146/04

⁶¹ tamtéž

⁶² *Handyside versus Velká Británie*, rozsudek ESLP ze dne 7.12.1976, č. stížnosti 5493/72

⁶³ *Lingens versus Rakousko*

veřejně činné osoby, měřítko posouzení pro tiskovou sedmou velmoc jsou však měkčí, protože osoba na veřejné scéně musí počítat s drobnohledem veřejnosti. Prezentace těchto údajů a jejich případná kritika však musí souviset s veřejnou činností, nesmí absentovat veřejnoprávní relace. Protože obecné soudy Šloufovu karikaturu vyhodnotily nesprávně, Ústavní soud nálezem předchozí rozhodnutí zrušil s ohledem na satirickou licenci kresby.⁶⁴ V dalších případech se judiciální kyvadlo posunulo směrem k větší svobodě karikatury, Městský soud v Praze zamítl žalobu na hitlerovskou koláž hejtmana Ratha i dvojici žalob manželky předsedy ČSSD Petry Paroubkové.⁶⁵

4. RĚSUMÉ: VÝBUŠNÉ OBRÁZKY POD SOUDCOVSKOU LUPOU

„Co je svoboda projevu? Bez svobody urážet přestává existovat.“ Salman Rushdie

Žijeme ve zvláštní rozvolněné době, tekuté éře postmoderny. Zatímco moderna vytvářela velké projekty založené na panství rozumu, uzavírala pomyslné společenské smlouvy plynoucí z důrazu na autonomii a racionalitu individua, postmoderna je vůči těmto nárokům relativně skeptická a slovy Jiřího Přibáně musí „hledat jiné způsoby, jak téma svobody a rovnosti artikulovat.“⁶⁶

V předchozích kapitolách vycházím z představy liberální společnosti, jež se vyznačuje pluralismem idejí a hodnot, mezi nimiž není hierarchický systém. Postmoderna hájí co nejširší veřejný prostor, diskurs, kde se utkávají i extrémní názory, a respektuje právo na odlišnost, toleranci vůči tomu, co metafyzicky považujeme za špatné, ale politicky respektujeme. Hranici tolerance právního liberálního státu pro karikatury, kontroverzní odrůdu svobody projevu, nelze pevně vytyčit, zanést souřadnice na právní mapu a následně se jimi řídit. Vždy je nutno respektovat karikaturu jako žánr na pomezí humoru, umění a žurnalistiky a posuzovat ad hoc veškeré aspekty s ní spojené.

Existuje mnoho důvodů, proč jsou karikatury výbušné i na globální úrovni. Obrázkům je na rozdíl od slov ihned rozumět, nevyžadují překlad. Jenže ani karikatura se neoprostí od svých sociálních predispozic- obsahuje kulturní kódy, intertextové odkazy, je prodchnuta humorem, nadsázkou či satiru bývá obtížné dešifrovat, dochází k paradoxu „ztraceno v překladu“. Problém karikatur je spojen i s problémem porozumění a dorozumění, žádá hlubší interpretaci od žánru sázejícího na rychlost a údernost. Dezinterpretovat jej je snadné. I

⁶⁴Nález Ústavního soudu IV. ÚS 146/04

⁶⁵ <http://aktualne.centrum.cz/domaci/soudy-a-pravo/clanek.phtml?id=658002>

⁶⁶ Přibáň, J. :Hranice práva a tolerance. SLON. Praha, 1997. s 22-23

proto má být karikatura komunikací mezi čtenářem a autorem, nikoli *corpus delicti*.

Westergaard nebyl první, kdo udělal linku mezi muslimem a teroristou, ale jeden obrázek má větší moc než tisíce slov tím, že boří zeď mezi kulturami, mezi intelektuály a analfabety, latinkou a jinými typy písma. Karikatury jsou z definice urážlivé, vysoce reduktivní a koncentrované, ona redukce skrz přehnané generalizace nedbá výjimek. Reduktivní je i vizuální povaha, jež umožňuje různé interpretace, ale postrádá subtilní argumentaci a zásadu „audiatur et altera pars“. Legislativní limity svobody projevu jsou jen špičkou ledovce. Ostatní leží v prostoru judičiálního přezkumu, který rozšiřuje či zužuje mantinely pro realizaci svobody projevu, judikatura reflektuje společenský vývoj.

Karikatura je příčinou dvou druhů sociálních konfliktů- v terminologii sociologa Auberta jde o konflikt zájmů a konflikt hodnot. Konflikt zájmů nastává v případě, že zdroje jsou omezené a usilují o ně obě strany, pokud do sporu vstoupí právo, pak strany riskují úplné odepření nároku. Oproti tomu dissens, konflikt hodnot, je fundamentálním sporem idejí ve společnosti.⁶⁷ Promítneme-li toto schéma do oblasti karikatury, je konfliktem zájmu souboj mezi svobodou projevu a soukromoprávní ochranou osobnosti, dissensem případ, kdy karikatura (svoboda projevu zde vystupuje jako střežená hodnota) koliduje s veřejnoprávními hodnotami jako bezpečnost či náboženský smír.

Z této diferenciaci také vychází můj návrh pro soudní přezkum karikatury. Volím rozdělení na zásah do subjektivních individuálních práv (ochrana osobnosti, soukromí) a kolize s veřejnými hodnotami jako bezpečnost, mravnost. První krok je společný oběma typům konfliktů: v každém zdůvodnění má být soudcovská definice politické karikatury, reflexe významu pro veřejný diskurs a promítnutí prvků subjektivity, zohlednit specifické postavení na pomezí žurnalistiky a umění, zvláštní mix politického a uměleckého projevu.⁶⁸

a) Karikatura a zásah do soukromých subjektivních, zejména osobnostních práv

- Objektový aspekt: nutno pečlivě rozlišovat mezi soukromými a veřejnými osobami v rámci „public figure“ doctrine, využívat různé typy veřejných osob
- Faktický aspekt: je přítomna minimální vazba na fakta?

⁶⁷ Přibáň, J.: Sociologie práva. SLON. Praha, 1996. S 171-173

⁶⁸Navržené řešení vyvěrá z liberálních kořenů euroamerické civilizace a postrádá globální platnost i dimenzi.

- Princip škody- poměřovat, jaká újma byla verbálním deliktem způsobena?
- Spoluzavinění oběti- přispěl objekt ke svému urážlivému zobrazení výrokiem či jednáním?
- Existuje alespoň částečně legitimní veřejný zájem na zpodobnění?
- Kontextový aspekt: prostor a čas vydání, typ média, doprovodný text, čtenářská obec
- Stylové hledisko: přítomnost satiry, ironie, nadsázky, parodie
- Standard „průměrného čtenáře“- interpretovat karikaturu očima obecných měřítek
- Zkoumat, zda nedošlo ke zneužití svobody projevu a není cílem pouze pošlapat důstojnost bez relevantní vazby na fakta
- Uplatňovat přísnější měřítka než v rámci ochrany veřejných hodnot, zejména jedná-li se o vysoce útočnou či pobuřující karikaturu

b) Karikatura a veřejné hodnoty

- Princip ultima ratio- kriminalizace či jiný veřejnoprávní postih až jako poslední prostředek
- Princip proporcionality- poměrování svobody projevu a chráněných hodnot
- Princip nezbytnosti- přísně zkoumat intenzitu excesu a ohrožení chráněných hodnot z hlediska nutnosti, účelnost sankce i subsidiaritu alternativních prostředků
- Hledisko pluralistického diskursu, otevřené politické debaty a role tisku
- Systémová analýza karikatury ve vztahu k údajnému porušení práva (zejména obsahové a kontextové hledisko, přítomnost nadsázky, ojedinělost versus kontinuita)
- Subjektivní aspekt – přítomnost úmyslu ve vazbě na delikt

Z předchozích receptů pro judiciální přezkum a argumentace v části věnující se judikatuře je zřejmé, že se v případě politické karikatury přikláním k liberální interpretaci amerického

stříhu, jakkoli jsem si vědoma evropského tabu a v případě holocaustu rozumím časové a místní výjimce, ačkoli se domnívám, že v delším časovém horizontu nebude třeba. V oblasti kolize s veřejným dobrem se kloním spíše k nezasahování do mezí svobody projevu, v žádné ze zmíněných kauz nenacházím dostatečný důvod pro omezení. Existují výjimečné situace, kdy se karikatura coby destruktivní činitel veřejných hodnot před soudem ocitne, ale v zásadě by soud měl vždy s opatrností vážit, zda ony hodnoty skutečně převáží.

Oproti tomu v konfliktech individuálních práv je třeba přísně vážit hledisko osobní cti, důstojnosti, soukromí a nechápat svobodu projevu jako bianco šek. Přesto i zde leží pomyslná miska vah spíše na straně karikatury, a to proto, že útvar, který je a priori míněn jako satirický humor, není způsobilý snížit vážnost dané osoby v takovém měřítku- karikaturu nemá čtenář brát vážně a doslova. Navíc nesmíme zapomenout, že na rozdíl od jiných útvarů je politická karikatura žánrem směřujícím zbraně nikoli na „nevinné civilisty“, ale na veřejně známé či veřejně činné osoby, které se mohou bránit v mediálním prostoru.

Satirický humor se pohybuje v zóně relativismu, subjektivního náhledu na svět, kde neexistuje komplexní státní očkování proti urážce a univerzální smysl pro humor. Testuje svobodu i humanitu, ač i nehumánními prostředky, provokuje k přemýšlení a několika tahy zpochybní náboženská dogmata či politické ideologie. Karikatura má na poli svobody projevu nezastupitelné místo. Je neřízenou střelou nedbající na pokyny shora a zaměřovaný jazyk politické korektnosti, vysílá jedovaté paprsky tam, kam se jiní neodvážejí, je neohroženým průzkumníkem svobody projevu i podnětem pro diskursivní porozumění. Moudrou odpovědí tak není trestní stíhání nebo žaloba, ale živá polemika.

Liberální demokracie je systémem, který redukuje monopolistický přístup k hledání pravdy a v jehož zdánlivé slabosti absence silné koncepce dobra tkví i obrovská síla, síla pluralistického diskursu, otevřené společnosti a konkurenčního soutěžního prostředí, kde lze nabízet a poptávat ideje nejen umírněné, ale i morálně kontroverzní, politicky extrémní a lidsky znepokojivé. Pokud ale žurnalisté nebudou mít oporu v nezávislém soudnictví, hrozí nebezpečí, že demokratická diskuse půjde jen v bezpečných kolejkách majoritního názoru. Proto je správné, když soudy satirizující obrázky neberou smrtelně vážně. Jakmile karikatura přestane být svobodná, stane se ze svobody samé karikatura. A nikdo se nebude smát.

5. ZDROJE

5.1 LITERATURA

Bělohradský, V. : Společnost nevolnosti. SLON. Praha, 2007. s 263 a n.
Eco, U. : Poznámky na krabičkách od sirek. Argo. Praha, 2008, s. 17 a násl.
Eko, L. "To Punish or Not to Punish Blasphemy, That is Not Out of the Question: The Mohammed Cartoons Controversy and Free Speech in Denmark and France"
http://www.allacademic.com/meta/p232248_index.html>
Friedman, T. L.: Svět je plochý. Academia. Praha, 2007, s. 3
Příbáň, J.: Hranice práva a tolerance. SLON. Praha, 1997. s. 22-23
Příbáň, J.: Sociologie práva. SLON. Praha, 1996. s. 171-173

5.2 ELEKTRONICKÉ ZDROJE

<http://aktualne.centrum.cz/domaci/soudy-a-pravo/clanek.phtml?id=658002>

<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc07/EDOC11296.htm>

<http://bibelen.blogspot.com/2006/01/drawings-of-mohammed>
http://edcommunity.apple.com/ali/galleryfiles/578/Political_Cartoons.pdf
<http://harpers.org/archive/2006/06/0081081>
http://monkeydyne.com/photos/?d=akkari_dossier
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/6087506.stm>
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3974179.stm>
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4764730.stm>
<http://www.ajr.org/Article.asp?id=1444>
<http://www.brentonpriestley.com/writing/blasphemy.htm>
<http://www.brusselsjournal.com/node/382>
<http://www.cartage.org.lb/en/themes/Arts/drawings/Caroonography/history/history.htm>
<http://www.caslon.com.au/blasphemyprofile14.htm>
<http://www.cphpost.dk/news/national/88-national/47853-assassination-attempt-on-mohammed-cartoonist.html>
<http://www.cphpost.dk/news/national/88-national/48193-cartoonist-mohammed-drawing-not-mohammed.html>
<http://www.dw-world.de/dw/article/0,,1477343,00.html>
<http://www.france24.com/en/20100102-timeline-prophet-mohammad-cartoon-case-islam-denmark>
<http://www.iheu.org/node/3162>
http://www.ivir.nl/publications/janssen/Limits_to_expression_on_religion_in_France.pdf
<http://www.loc.gov/rr/print/swann/herblock/cartoon.html>
http://www.newyorker.com/online/covers/slideshow_blittcovers#slide=1
http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/february/14/newsid_2541000/2541149.stm

http://www.rigsadvokaten.dk/media/bilag/afgorelse_engelsk.pdf
<http://www.scribd.com/doc/2674655/Political-Correctness-A-Short-History>
<http://www.spiegel.de/international/0,1518,399653,00.html>
http://www.teachamericanhistory.org/File/Join_or_Die_1.pdf
http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/us_and_americas/article5772951.ece
http://zpravy.idnes.cz/brezina-ministr-i-playboy-094-/domaci.asp?c=A010422_222651_domaci_bac

5.3 JUDIKÁTY

Nejvyšší soud USA:

Dombrowski versus Pfister, 380 U. S. 479 (1965)
Hustler Magazine, Inc. versus Falwell, 485 U.S. 46 (1988)
New York Times versus Sullivan 376 U.S. 254 (1964)

Evropský soud pro lidská práva:

Dogru a Kervanci versus Francie
Handyside versus Velká Británie
Lingens versus Rakousko
Mazare a Cumpana versus Rumunsko
Otto-Preminger Institut versus Rakousko
Vereinigung Bildender Künstler versus Rakousko

České soudy:

Nález Ústavního soudu IV. ÚS 146/04
Usnesení Nejvyššího soudu 28 Cdo 2090/2002

5.4 VYBRANÉ PRÁVNÍ PŘEDPISY

Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod
Listina základních práv a svobod ČR
Ústava Spojených států amerických
Občanský zákoník 40/1964 Sb.

5.5 VLASTNÍ DIPLOMOVÁ PRÁCE

Holubová, E: Svoboda projevu a její teoretické aspekty v judikatuře, PF UK, 2010

